

NHỮNG VẤN ĐỀ CẤP BÁCH CỦA VIỆC NGHIÊN CỨU LỐI SỐNG XÃ HỘI CHỦ NGHĨA

A.N.VLASOVA – M.E.POZONJAKOVA

Lối sống xã hội chủ nghĩa lần đầu tiên được khẳng định ở Liên Xô là một hiện tượng mới về nguyên tắc trong lịch sử loài người. ở đó thể hiện những thành quả của cách mạng Tháng Mười, những thành tựu vĩ đại của chủ nghĩa xã hội, những nguyên tắc và tiêu chuẩn của sinh hoạt xã hội, việc tổ chức hoạt động sống của nhân dân Xô- Việt phù hợp với những mục tiêu xây dựng chủ nghĩa cộng sản, góp phần tạo điều kiện cho việc hình thành những con người mới – những người xây dựng và thành viên của xã hội không còn giai cấp trong tương lai, Lối sống đó đang mở ra cho người lao động một triển vọng xã hội hết sức to lớn, hướng tới những giá trị tinh thần cao đẹp nhất.

Trong các văn kiện của Đại hội lần thứ XXVII Đảng Cộng sản Liên Xô tiếp tục phát triển quan niệm Mác – Lênin về sự hình thành và hoàn thiện lối sống xã hội chủ nghĩa. Trong báo cáo chính trị của Ủy ban Trung ương Đảng trước Đại hội lần thứ XXVII trong cương lĩnh của Đảng Cộng sản Liên Xô đã nhận định sâu sắc và toàn diện về bản chất và lối sống xã hội chủ nghĩa, chỉ ra những cơ sở kinh tế - xã hội và tinh thần của nó, xác định những nét nổi bật và quan trọng nhất, chỉ ra ý nghĩa quốc tế của nó. Khi nêu đặc trưng của xã hội xã hội chủ nghĩa, đồng chí M.X. Gorbachev, Tổng bí thư Ủy ban trung ương đảng đã nhận định rằng *“đã phát sinh một lối sống mới, dựa trên nguyên tắc công bằng xã hội chủ nghĩa trong đó không còn kẻ áp bức và người bị áp bức, không còn kẻ bóc lột và người bị bóc lột, chính quyền về nhân dân. Những nét đặc điểm nổi bật của lối sống ấy là chủ nghĩa tập thể và sự không tách rời giữa quyền hạn và trách nhiệm của mỗi thành viên xã hội, vai trò xứng đáng của cá nhân, chủ nghĩa nhân đạo đích thực”*.

Việc nghiên cứu lối sống xã hội chủ nghĩa không chỉ làm sáng rõ một cách đầy đủ sự thuyết phục những ưu việt của chủ nghĩa xã hội đối với chủ nghĩa tư bản, mà còn tạo điều kiện vạch ra những đặc điểm của quá trình quá độ từ chủ nghĩa tư bản lên chủ nghĩa xã hội và chủ nghĩa cộng sản là vấn đề có tầm ý nghĩa thực tiễn không nhỏ đối với hoạt động của Đảng Cộng sản. Vì vậy, nghiên cứu lối sống là một vấn đề gắn chặt với việc hiểu những vấn đề chính trị cơ bản thời đại ngày nay và mang một ý nghĩa tư tưởng quan trọng. Do đó, việc Đảng cộng sản Liên Xô chú trọng nhiều đến những vấn đề lối sống còn do cuộc đấu tranh tư tưởng ngày một gay gắt trên vũ đài quốc tế quy định nữa. Trong lối sống của con người, tất yếu biểu hiện đặc trưng của các quan hệ xã hội. Khi đối chiếu hai lối sống xã hội chủ nghĩa và tư bản chủ nghĩa, ta thấy một cách rõ nét sự khác biệt về chất giữa chúng do đặc trưng của chế độ xã hội quy định. So sánh lối sống Xô- Việt với lối sống tư bản cũng chỉ ra rõ ràng những ưu việt của chủ nghĩa xã hội so với chủ nghĩa tư bản; những ưu việt đó thể hiện ngày càng rõ rệt trong quá trình tiếp tục hoàn thiện lối sống xã hội chủ nghĩa. Khái niệm xuất phát “lối sống” được biểu hiện như sau:

Lối sống - đó là tổng thể các loại hình (dạng thức) hoạt động sống của các chủ thể xã hội (các cá nhân, các nhóm xã hội, các giai cấp, v.v...), hiện thực hóa các nhu cầu và kế hoạch sống của mình trong những tình huống cụ thể. Lối sống là phương thức mà người ta tổ chức hoạt động sống của mình, tính tích cực sống của mình trong những điều kiện lịch sử cụ thể, tức là trong hệ thống các quan hệ giai cấp và kinh tế - xã hội nhất định, trong một bối cảnh lịch sử - văn hóa xác định (1).

Trong các khoa học hiện nay thường sử dụng những khái niệm như “nếp sống”, “chất lượng sống”, “phong cách sống”, “chuẩn mực sống”. Phạm trù “lối sống” bao chứa trong mình những khái niệm đó và xét về quan hệ với chúng, phạm trù này có tính tích hợp (2). Điều đó quy định sự cần thiết phải khảo cứu động thái của các cơ sở tinh thần và vật chất của lối sống với tính cách là những cái chế định sự biến đổi trong tương lai với những đặc điểm cơ bản và những đặc trưng về chất của nó.

Phạm trù “lối sống” cho phép xem xét một cách tổng hợp những nét đặc điểm cơ bản và những phương thức hoạt động sống của cá nhân, nhóm xã hội, của xã hội nói chung. Tính tổng hợp đó được quy định bởi nhiều tiêu chí làm cơ sở cho việc phân định kiểu hình và những biến thái của lối sống, cũng như bởi tính đa dạng của hoạt động có đối tượng và sự chế định bởi nhiều nhân tố của hoạt động đó.

Lối sống xã hội chủ nghĩa – đó là phương thức hay tính chất của toàn bộ hoạt động sống của cá nhân, của nhóm xã hội hay tất cả mọi thành viên của xã hội xã hội chủ nghĩa. Phương thức đó chịu sự quy định trước hết là của chế độ kinh tế - xã hội xã hội chủ nghĩa cũng như các nguyên tắc giá trị của nó. Khái niệm “lối sống xã hội chủ nghĩa” và “lối sống của các thành viên xã hội chủ nghĩa” không đồng nhất với nhau. Trong xã hội xã hội chủ nghĩa hiện nay, bên cạnh những nét đặc điểm xã hội chủ nghĩa đang phổ biến rộng rãi, lối sống của mọi người còn bao gồm trong nó những yếu tố có tính chất nhất thời. Một trong những nhiệm vụ của việc phân tích khoa học là phải xác định xem chúng ta đang nói tới lối sống nào trong mỗi trường hợp cụ thể và đâu là ranh giới của lối sống xã hội chủ nghĩa. Để làm được như thế, cần có sự đối chiếu những nét đặc điểm đang khảo cứu của lối sống với những tiêu chuẩn mà mô hình lối sống xã hội chủ nghĩa lý tưởng đề ra (3).

Nét đặc thù của lối sống xã hội chủ nghĩa là gắn liền với một trình độ phát triển còn chưa cao của lực lượng sản xuất và quan hệ sản xuất, nó cho thấy những khác biệt đáng kể trong đặc trưng lao động, trong lối sống giữa thành thị và nông thôn, giữa những người lao động trí óc và chân tay, những khác biệt về phúc lợi sinh hoạt vật chất, về văn hóa, mức độ tham gia vào đời sống chính trị - xã hội. Trong số những đặc điểm cơ bản của lối sống xã hội chủ nghĩa, ta thấy nổi lên những đặc điểm sau đây, xếp theo ý nghĩa:

Lối sống xã hội chủ nghĩa, đối lập với lối sống tư bản, phát triển không trên cơ sở những mâu thuẫn đối kháng giai cấp không thể khắc phục, mà thông qua việc khắc phục một số mâu thuẫn không có tính đối kháng, thông qua việc thủ tiêu những tàn tích vốn để lại từ những giai đoạn phát triển trước đây của xã hội, củng cố những chuẩn mực của chủ nghĩa xã hội trong lối sống của xã hội, bằng mọi cách chăm chú những mầm mống của lối sống cộng sản chủ nghĩa.

Lối sống xã hội chủ nghĩa, đối lập với lối sống tư sản, không phát triển tự phát, mà có định hướng mục đích, có kế hoạch, kết hợp với việc đặt đúng vấn đề về những con đường hình thành nên nó, về những mục tiêu tiếp tục phát triển của nó và những vấn đề cần giải quyết để đạt tới mục tiêu đó.

Lối sống xã hội chủ nghĩa, đối lập với lối sống tư sản, phát triển một cách khách quan theo đường hướng tiến bộ của xã hội, do đó đề ra vấn đề hoàn thiện nó là rất đúng đắn.

Việc hoàn thiện lối sống xã hội chủ nghĩa được Đảng cộng sản Liên Xô đề lên hàng những nhiệm vụ cơ bản của công cuộc xây dựng chủ nghĩa cộng sản, ngang tầm với việc tạo nên cơ sở vật chất – kỹ thuật của chủ nghĩa cộng sản, hình thành nên những quan hệ xã hội cộng sản chủ nghĩa và giáo dục con người mới. Vì vậy những vấn đề của lối sống xã hội chủ nghĩa mà việc giải quyết những nhiệm vụ này có một ý nghĩa lý luận và ứng dụng to lớn, đang được tuyên truyền rộng khắp nhờ các phương tiện thông tin đại chúng, trên sách báo khoa học chuyên ngành và văn kiện của Đảng, được thảo luận bàn bạc tại các diễn đàn hội nghị quan trọng của giới khoa học và các cuộc sinh hoạt của các tổ chức Đảng cơ sở, được giải quyết một cách thực tiễn trong hoạt động lao động hàng ngày của người dân Xô – viết.

Lối sống của chúng ta thường được gọi là lối sống xô – viết. Tất cả những dấu hiệu và đặc trưng của lối sống xã hội chủ nghĩa đang được phổ biến một cách toàn diện và đầy đủ sang lối sống xô – viết. Lối sống xô – viết phản ánh những nguyên tắc, chuẩn mực và quy tắc về hoạt động sống chung và thống nhất đối với mọi dân tộc và tộc người ở Liên Xô không phụ thuộc vào thành phần dân tộc và nơi cư trú của họ, và điều đó không hề có nghĩa là coi thường những hoạt động sống của con người về phương diện dân tộc, lịch sử, sinh hoạt cũng như những đặc điểm khác.

Trong việc hoàn thiện lối sống xã hội chủ nghĩa thể hiện rất rõ nét mối quan hệ qua lại không tách rời giữa mục tiêu cao cả nhất của chủ nghĩa xã hội là phát triển toàn diện mọi thành viên xã hội với tính tất yếu phải phát triển nền sản xuất xã hội được coi như là phương tiện chủ yếu để đạt tới mục tiêu trên. Trong những điều kiện của cuộc cách mạng khoa học – kỹ thuật, sự phát triển của nền sản xuất xã hội ngày càng phụ thuộc nhiều hơn vào việc đào tạo ngành nghề cho người lao động, vào trình độ phát triển trí tuệ và đạo đức của họ. Việc nâng cao hơn trình độ gắn liền với việc thỏa mãn ngày một đầy đủ hơn nhu cầu của nhân dân lao động, bản thân nó đã trở thành một nhân tố của việc phát triển sản xuất. Ảnh hưởng của nhân tố này chỉ phát huy một khi tri thức, năng lực sáng tạo và những phẩm chất đạo đức của người lao động thể hiện ra trong hoạt động của họ, tức là trong yếu tố cơ bản của lối sống của họ. Do đó, chính việc hoàn thiện lối sống của nhân dân lao động (biểu hiện qua việc nâng cao chất lượng và hiệu quả công việc của họ) trở thành nhân tố hiện thực của việc phát triển sản xuất. Đồng thời nó cũng cho thấy đó là cách sử dụng ngày càng đầy đủ hơn những kết quả của việc phát triển sản xuất để cải thiện điều kiện sống của người dân Xô – Viết và sự phát triển toàn diện của họ. Việc hoàn thiện lối sống Xô – Viết gắn bó hữu cơ với những mặt khác của quá trình xây dựng chủ nghĩa cộng sản với sự thay đổi những điều kiện kinh tế - xã hội, tư tưởng.

Để nêu được đặc trưng của lối sống Xô – Viết, cần phải vạch rõ những nét cơ bản của chủ thể chung – đó là nhân dân Xô – Viết. Nhân dân Xô – Viết là một cộng đồng lịch sử mới về nguyên tắc, chưa từng có trong lịch sử loài người từ trước tới nay. Những tập đoàn nhiều dân tộc tồn tại trong thế giới tư bản bị phân hóa bởi những mâu thuẫn đối kháng do sự bóc lột giai cấp này đối với giai cấp khác, do sự áp bức của các dân tộc mạnh hơn đối với các dân tộc lạc hậu hơn. Nhân dân Xô – Viết khác về căn bản so với những tập đoàn ấy, bởi vì đây là một cộng đồng đã thoát khỏi những đối kháng xã hội. Cộng đồng này dựa trên sự tin cậy lẫn nhau, tình hữu nghị khăng khít và hợp tác trên tình an hem của tất cả những người lao động thuộc các dân tộc và tầng lớp xã hội, các tộc người khác nhau.

Hình thành và ngày càng trưởng thành trong quá trình hoạt động xây dựng của mình, nhân dân Xô – Viết đã khẳng định được một lối sống mới, xã hội chủ nghĩa. Lối sống đó rất đa dạng ở những biểu hiện cụ thể, bởi vẫn tồn tại những khác biệt nhất định về hình thức tổ chức hoạt động sống của các dân tộc và tộc người Xô – Viết. Những khác biệt mới không hề làm thay đổi bản chất lối sống xã hội chủ nghĩa của nhân dân Xô – Viết với tính cách là một cộng đồng thống nhất về xã hội và mang tính quốc tế Chủ nghĩa quốc tế của nhân dân Xô – Viết thể hiện ở chỗ những đặc điểm chủ yếu, cốt lõi của cuộc sống đó là chung cho tất cả các dân tộc và tộc người xã hội chủ nghĩa. Những nét đặc điểm như thế ngày càng được củng cố vững chắc hơn theo đà phát triển không ngừng của quá trình quốc tế hóa đời sống kinh tế và tinh thần.

Để xác định toàn diện và có căn cứ khoa học những vấn đề của việc tiếp tục hoàn thiện lối sống xã hội chủ nghĩa, cần gắn kết một cách hữu cơ hai cách tiếp cận khi phân tích hoạt động sống hàng ngày của con người. Cách tiếp cận thứ nhất – tiếp cận về mặt quản lý, trong đó những vấn đề tiếp tục hoàn thiện lối sống được xem xét trên lập trường hiện thực hóa chính sách kinh tế và xã hội của Đảng và Nhà nước. Với một sự tiếp cận như thế, chủ yếu là phân tích mức sống, những con đường nâng cao phúc lợi vật chất, những vấn đề xã hội của lao động, sinh hoạt, văn hóa, v.v... Trong trường hợp này cần phân tích những chuyển biến trong điều kiện hoạt động sống hàng ngày của con người. Cách tiếp cận này nhằm xem xét hoạt động sống của con người với tính cách là khách thể của việc kế hoạch hóa kinh tế - xã hội và tác động về mặt tư tưởng.

Cách tiếp cận quản lý đòi hỏi phân tích lối sống thông qua những thay đổi về điều kiện hoạt động sống là những biến đổi quy định nội dung và động thái của lối sống của các phạm trù cư dân khác nhau. Với một cách tiếp cận như thế, cần hiểu rằng những điều kiện mới thường sinh ra nội dung mới của nhu cầu và lợi ích, các định hướng giá trị của con người và tạo nên những thay đổi trong hoạt động sống của họ. Thứ hai, những điều kiện mới có tác động củng cố những đặc điểm xã hội chủ nghĩa của lối sống, tạo điều kiện tốt cho nó tiếp tục phát triển. Những hiện tượng mới trong điều kiện sống gắn liền với cách mạng khoa học – kỹ thuật có thể làm nảy sinh và thường làm nảy sinh những hiện tượng tiêu cực như căng thẳng thần kinh, giao tiếp nghèo nàn đi, chủ nghĩa duy lý trong tư duy và trong thụ cảm thực tế xã hội mạnh lên, phát sinh tư tưởng tiêu cực trong cuộc sống, v.v...

Bên cạnh cách tiếp cận đó là sự phát triển ngày càng mạnh của cách tiếp cận thứ hai khi phân tích lối sống xã hội chủ nghĩa. Cách tiếp cận này thể hiện ở việc xem lối sống như là sự tác động qua lại giữa những điều kiện khách quan và chủ quan trong hoạt động sống hàng ngày của con người. Với một cách tiếp cận như vậy, các điều kiện chủ quan bao gồm có nhu cầu, lợi ích, chính kiến và động cơ, các định hướng và phương châm giá trị của các cá nhân và nhóm xã hội. Cách tiếp cận này cho phép vạch ra một cách toàn diện sự tác động qua lại giữa những điều kiện sống và các phương thức hoạt động sống của con người, mối quan hệ qua lại biện chứng giữa mức sống, sự tăng trưởng phúc lợi vật chất với những nét đặc điểm của cơ bản của lối sống, sự tác động qua lại giữa những điều kiện hoạt động sống trong lĩnh vực sản xuất và lĩnh vực không sản xuất thông qua các kiểu xã hội của cá nhân, mối liên hệ qua lại giữa những tình huống sinh hoạt hàng ngày với quan niệm động về đời sống của các kiểu xã hội của cá nhân và việc họ thực hiện những tình huống đó thông qua hành vi, hoạt động.

Để làm rõ động thái và những xu thế cơ bản của lối sống ở cấp độ xã hội, cấp giai cấp, cấp khu vực và cấp cá thể, cần có những thông tin khách quan và chủ quan khác nhau cho phép làm rõ tính chất nhiều chiều cạnh của lối sống với tính cách là một sự thống nhất của quá khứ, hiện tại và tương lai, cho phép xác định được sự tác động qua lại giữa những điều kiện và những loại hình hoạt động sống của con người trên tất cả các cấp độ cơ cấu xã hội và vạch rõ những vấn đề cấp bách để tiếp tục phát triển nó. Cách tiếp cận liên ngành để phân tích hoạt động sống hàng ngày của con người trong những tình huống đời sống cụ thể, bao gồm cả việc xem xét những điều kiện hiện thực hóa những nhu cầu và lợi ích của con người, đánh giá các phạm trù dân cư khác nhau về những khả năng hiện thực của mình trong những tình huống cụ thể đó, nguyện vọng xã hội và những kết quả hoạt động thực tiễn của họ.

Nhu cầu khách quan và có ý nghĩa bức thiết trong việc áp dụng cách tiếp cận liên ngành trong việc khảo cứu những vấn đề củng cố và tiếp tục hoàn thiện lối sống Xô – Viết được quy định, thứ nhất, bởi đặc tính tích hợp của nó – đặc tính đó là sự tác động qua lại mâu thuẫn biện chứng giữa các điều kiện, ý thức và hoạt động của người dân Xô – Viết trong đời sống hàng ngày của họ; thứ hai, bởi tính chất tổng thể của lối sống, bởi tính chất không thể đem quy giản nó về tổng số giản đơn hoạt động của các chủ thể xã hội trong các môi trường khác nhau, mà là sự đan kết một cách hữu cơ tất cả các yếu tố cấu trúc của nó trong sự tương tác với tính độc đáo của mỗi cá thể trong cách biểu hiện độc đáo.

Gần đây, trong việc khảo cứu lối sống xã hội chủ nghĩa, “ cách tiếp cận lĩnh vực” đang có chiều hướng chiếm ưu thế khi phân tích lối sống hiện thực.

Phân tích một cách toàn diện các phương thức, các loại hình, dạng thức hoạt động sống của cá thể và cộng đồng, được thực hiện trong các tình huống lịch sử cụ thể: kinh tế, chính trị, xã hội, tinh thần, tư tưởng, sinh thái và các tình huống khác – đó là những cơ sở lý luận – phương pháp luận xuất phát để khảo cứu lối sống hiện thực. Việc phân tích những điều kiện sống – đó là thành tố không thể thiếu của bất kỳ dự án nghiên cứu nào.

Những điều kiện khách quan cho hoạt động sống của các nhóm xã hội thường được phân định theo các lĩnh vực hoạt động sống: lao động, sinh hoạt chính trị - xã hội, văn hóa, sinh hoạt hàng ngày (4). Việc khảo cứu lối sống Xô – Viết diễn ra trước hết là khuôn khổ trong những hướng riêng lẻ của khoa học xã hội học: xã hội học về lao động, sinh hoạt, gia đình, giáo dục, văn hóa, thời gian nhàn rỗi, dư luận xã hội, v.v...

Cách tiếp cận “ lĩnh vực cho phép làm rõ những lát cắt nhất định của bức tranh chung về lối sống Xô – Viết và một số vấn đề cấp bách của việc hoàn thiện nó. Tuy nhiên, định hướng và việc phân tích và điều chỉnh chỉ những hình thức chỉ những hoạt động sống thô, mà không phân tích lối sống như là một chỉnh thể, có thể dẫn đến những đánh giá và kết luận không có đủ căn cứ, dẫn tới chỗ khơi sâu thêm những mặt mâu thuẫn và mất cân đối giữa đời sống hiện thực và những nhu cầu của xã hội.

Trong công trình nghiên cứu toàn Liên bang về lối sống, lần đầu tiên đã áp dụng một cách tiếp cận tình huống – hoạt động. Kết hợp việc khảo cứu hoạt động sống của các chủ thể xã hội trong các môi trường khác nhau, cách tiếp cận này đã cho phép làm rõ những đặc điểm chung và đặc thù lối sống của họ. Ở đây, tình huống được xem xét như là một đơn vị phân tích lối sống, trong phạm vi đó quan sát các tình huống nhằm duy trì và biến đổi cấu trúc và những hướng phát triển của lối sống. Sự tác động của điều kiện tới các hoạt động sống của các nhóm hay cá thể tạo nên tình huống của họ và đồng thời cũng có tình huống khâu trung gian (5). Cách tiếp cận giới thiệu trên đây đã mở ra những con đường cho việc nghiên cứu lý luận lẫn những nghiên cứu kinh nghiệm về lối sống áp dụng cho các cấp độ khác nhau của việc tổ chức xã hội về mặt xã hội. Những nghiên cứu đó khi tiến hành đòi hỏi phải xem xét lối sống qua lăng kính của những tình huống cụ thể, nhóm xã hội (bộ phận) và cá nhân (ổn định và có vấn đề), tức là những tình huống của đời sống. Lối sống đã được xem xét như là một “lối hoạt động” của các chủ thể xã hội (cá nhân, nhóm cộng đồng) như là phương thức các chủ thể đó tổ chức các hoạt động của mình trong những điều kiện lịch sử xã hội cụ thể. Lần đầu tiên trong thực tiễn, các nghiên cứu xã hội học về vấn đề lối sống, bộ máy khái niệm đã được nâng lên cấp hệ thống các đơn vị thông tin, bảo đảm cho bước chuyển tiếp lên một sự bao quát toàn diện lối sống với tính cách là đối tượng của việc nghiên cứu phức hợp liên ngành. Để “chuyển” một cách thích hợp quan niệm lý luận thành một bộ máy phương pháp, người ta đã tiến hành phân tích chuyên biệt về mặt phương pháp những khái niệm thao tác (cũng là lần đầu tiên thực hiện trong thực tiễn nghiên cứu xã hội học) (6) được sử dụng trong chương trình các khái niệm – chỉ báo. Điều đó cho phép ngay ở giai đoạn thiết kế công cụ để không chỉ điều tra phỏng vấn cư dân mà còn thu thập những thông tin thống kê cần thiết theo hình thức chuyên biệt đã có thể có loại thông tin nào và đến giai đoạn điều tra nào đã có thể thu được nó.

Khái niệm “ tình huống” được sử dụng trong việc nghiên cứu lối sống xã hội chủ nghĩa để nêu lên diễn biến của hoạt động sống của con người nhằm thực hiện những mục tiêu đặt ra, những nhiệm vụ cụ thể, những kế hoạch sống. Khái niệm này hình thành trước hết là từ hai thành tố cơ bản: 1) những điều kiện khách quan của hoạt động sống của chủ thể, và 2) những quan hệ của chủ thể đối với

những điều kiện đó. Một quan hệ như thế không chỉ cho thấy một cách khách quan vị trí con người trong thực tế xung quanh nó, toàn bộ hệ thống những mối quan hệ qua lại giữa nó và những liên hệ với thế giới bên ngoài, nó còn bao gồm cả đặc trưng của việc chủ thể cảm thụ thế giới, sự đánh giá của nó đối với những điều kiện sống trực tiếp của mình, mức độ thỏa mãn với những hoàn cảnh sinh hoạt hiện nay so với tình trạng trong quá khứ và tình trạng mong muốn. Gắn liền trực tiếp với quan hệ của chủ thể với thực tế xung quanh nó còn có đặc trưng những nguyện vọng xã hội của chủ thể ấy và sự đánh giá của chủ thể đối với những triển vọng hình dung được (7). Tình huống – đó là phạm trù cho phép phân tích lối sống thông qua các thông số đặc trưng không – thời gian mà trong đó hoạt động sống được thực hiện bởi các chủ thể xã hội với tính cách là một sự thống nhất của các điều kiện, ý thức và hoạt động. Nói cách khác, khái niệm tình huống bao gồm một hệ thống những hoàn cảnh gắn bó với nhau của đời sống nằm trong hoạt động hàng ngày của con người cũng như quan hệ của các chủ thể hành động đối với những hoàn cảnh đó và với những định hướng xã hội của họ.

Tùy theo cấp độ xem xét lối sống, trong nghiên cứu thường sử dụng các khái niệm: “tình huống lịch sử cụ thể”, “tình huống xã hội”, “tình huống sống có vấn đề”. Tình huống sống có vấn đề nảy ra trên cơ sở những mâu thuẫn, có sự khác biệt giữa những khả năng hiện thực của xã hội và những kế hoạch sống của các chủ thể lối sống, giữa mong muốn, nguyện vọng với hoàn cảnh hình thành trong quá trình phát triển xã hội.

Có thể nêu lên những cấp độ phân tích sau đây: “cấp phổ quát” (cấp độ xã hội nói chung); “cấp cục bộ” (cấp nhóm xã hội hay cộng đồng lãnh thổ) và “cấp cá nhân” (cấp môi trường sống trực tiếp của cá thể).

Việc phân tích các tình huống xã hội đã tiến hành trong nghiên cứu trên hai khía cạnh:

- Xem xét các tình huống đặc trưng cho các chủ thể xã hội khác nhau.
- Xem xét các tình huống hình thành trong các lĩnh vực này hay khác của hoạt động sống, cái chung và cái đặc thù trong những tình huống đang xét đối với các nhóm cư dân khác nhau.
- Tính chất phức tạp của việc suy xét các quá trình (thường là có mâu thuẫn) đang diễn ra trong xã hội xã hội chủ nghĩa phát triển, ở một mức độ đáng kể, bị chế định bởi thiếu thông tin cần thiết về sự đánh giá của con người về lối sống của bản thân anh ta, về những vấn đề đang đặt ra cho anh ta: thiếu thông tin về các nhu cầu, về tình cảm, tâm trạng, những định hướng giá trị, những ước muốn và nguyện vọng xã hội, hành vi của những cư dân Liên Xô nói chung, của cả nhóm giai cấp – xã hội nghề nghiệp – xã hội và dân số - xã hội khác nhau. Công trình nghiên cứu toàn liên bang về lối sống ở một mức độ đáng kể đã bù đắp được mặt yếu này.

Khi xem xét lối sống qua lăng kính các tình huống xã hội, cần làm nổi bật những điều kiện khách quan của hoạt động, những yếu tố quyết định của chủ thể đối với hoạt động đặc trưng và cường độ hoạt động của con người ở những lĩnh vực hoạt động sống cơ bản.

Những điều kiện khách quan của hoạt động sống của con người bao gồm:

1. Những điều kiện kinh tế - xã hội đặc trưng cho cơ sở vật chất – kỹ thuật của giai đoạn xây dựng chủ nghĩa xã hội hiện đại (trình độ cơ giới hóa và tự động hóa, việc áp dụng các công nghệ mới, phát triển theo chiều sâu, những thay đổi về nội dung và điều kiện lao động,.v.v...); mức độ phát triển và trình độ trưởng thành của các quan hệ sở hữu, trao đổi, phân phối, tiêu dung; sự phát triển của nền dân chủ trong sản xuất, đưa các tập thể lao động sang hạch toán kinh tế và tự hoàn vốn, những vấn đề về tương quan giữa tích lũy và tiêu dung, về lợi ích kinh tế chung của cả nước, giai cấp, tập thể và cá nhân.

2. Những điều kiện chính trị - xã hội đặc trưng cho tổ chức chính trị của xã hội, trình độ phát triển của nền dân chủ và tự quản, của vận hành các thiết chế nhà nước và xã hội, bảo đảm cho sự tham gia của nhân dân lao động vào việc quản lý các công việc xã hội. Đặc trưng cho lối sống ở các nước Xã hội chủ nghĩa là các quá trình năng động tiếp tục dân chủ hóa, tính độc đáo của các hình thức và phương pháp động viên tích cực chính trị của tất cả các nhóm dân cư.

3. Những điều kiện sinh hoạt – xã hội: tình hình và động thái của ngành xây dựng nhà ở, mức độ bảo đảm cho nhân dân hàng tiêu dùng và dịch vụ, sự phát triển của công tác bảo vệ sức khỏe, thể dục thể thao, du lịch và nghỉ ngơi, sự phát triển của kinh tế gia đình,.v.v...

4. Những điều kiện văn hóa – xã hội và tư tưởng đặc trưng cho sự phát triển và những mâu thuẫn của hệ thống giáo dục và bồi dưỡng, phát triển giáo dục và văn hóa, chính trị, kinh tế và thẩm mỹ, vận hành các cơ quan văn hóa, sáng tác dân gian nghiệp dư.

5. Những điều kiện sinh thái: những vấn đề bảo vệ môi trường xung quanh, sử dụng và khai thác tài nguyên, phát triển tư duy sinh thái, quá trình đô thị hóa và cải tạo “môi trường sống của con người”.

Những điều kiện chủ quan (các nhân tố) của hoạt động sống của các chủ thể xã hội được xếp vào một nhóm riêng. Nhóm này gồm:

1. Tình hình và động thái của ý thức xã hội, ý thức nhóm và ý thức cá nhân với tính cách là bộ điều tiết hành vi của con người trong các tình huống hoạt động sống khác nhau. Các thành tố cấu trúc của ý thức xã hội tham gia bằng những con đường khác nhau vào quá trình hoạt động sống và hành vi của các nhóm xã hội. Để khảo cứu sự tham gia của ý thức vào lối sống hiện thực, điều quan trọng là phải vạch rõ các cấp độ ý thức xã hội, sự tác động qua lại giữa thụ cảm xã hội, ký ức lịch sử và tư duy mà phép biện chứng của nó tác động tích cực vào nét tư duy vào các tình huống cụ thể.

2. Tương quan giữa các nhu cầu, năng lực, tri thức và kỹ năng cũng như ảnh hưởng của chúng tới định hướng giá trị, việc lựa chọn con đường sống.v.v..

3. Ảnh hưởng của lý tưởng tới cơ cấu động cơ của ý thức và quan niệm sống của các nhân, sự lựa chọn những mục tiêu và phương tiện để hiện thực hóa những kế hoạch sống.

Việc khảo cứu thông tin khách quan và chủ quan đã cho phép làm rõ những chỉ báo tích hợp cho thấy nội dung hoạt động của lối sống cá nhân, của các nhóm xã hội, của xã hội nói chung. Những chỉ báo đó là: tính tích cực xã hội nói chung. Những chỉ báo đó là: tính tích cực xã hội (lao động, chính trị - xã hội, nhận thức, sáng kiến, ý thức đổi mới,.v.v...), xã hội (sự thống nhất giữa mức sống và chất

lượng sống), văn hóa của lối sống (văn hóa sản xuất, lao động, tiêu dung, các mối quan hệ, giao tiếp; văn hóa chính trị, pháp luật, đạo đức, thẩm mỹ; văn hóa tình cảm, tư duy, hành vi) (8). Làm rõ những biểu hiện của những đặc trưng nêu trên của lối sống phụ thuộc vào những đặc điểm dân tộc, lịch sử, khu vực, giai cấp cho phép làm sáng tỏ hơn về mặt nội dung tương quan giữa những nét chung và đặc thù của lối sống cũng thể hiện bằng những đặc trưng lượng và chất, mối liên hệ lẫn nhau phức tạp của các điều kiện, của ý thức và hoạt động; nhìn hồi cố lịch sử: quá khứ - hiện tại - tương lai (thông qua việc đánh giá của con người về địa vị hôm nay của mình so với 5 năm trước đây, hoặc thông qua những kế hoạch trừu tượng cho triển vọng sắp tới).

Việc nêu ra những chỉ báo tích hợp là cơ sở cho phép kết hợp phương pháp của các khoa học khác nhau trong một lý luận thống nhất về lối sống.

Các chỉ báo tích hợp về lối sống hoàn toàn đáp ứng những đòi hỏi của cách tiếp cận tình huống nhằm làm rõ nội dung và những xu thế phát triển cơ bản của nó. Tình huống được xem như là một đơn vị xuất phát của việc phân tích, cho phép hình dung lối sống như một chủ thể, một hệ thống có tổ chức bên trong của hoạt động con người, cá nhân. Tất cả các tình huống sống có vấn đề xét cho cùng đều dẫn tới sự biểu hiện (hoặc không biểu hiện) của tính tích cực, văn hóa của hoạt động, phúc lợi xã hội. Vì vậy việc do trình độ phát triển, trình độ trưởng thành của lối sống xã hội chủ nghĩa thông qua ba chỉ báo tích hợp và cách tiếp cận tình huống là cơ sở phương pháp luận của việc khảo cứu sâu hơn về lối sống, làm rõ những con đường tiếp tục hoàn thiện nó.

Những nét đặc điểm cơ bản của lối sống Xô – Viết đã hình thành: chủ nghĩa quốc tế, chủ nghĩa lạc quan xã hội, tính tích cực văn hóa, chính trị - xã hội tương đối cao đang chứng tỏ cho thấy hai khái niệm “lối sống xã hội chủ nghĩa” và “lối sống dưới chủ nghĩa xã hội” đang xích lại gần nhau, nói lên sự trùng hợp đáng kể của mô hình tiêu chuẩn và thực tế hiện thực. Chẳng hạn những tài liệu của Chương trình nghiên cứu toàn Liên bang đã xác nhận đặc trưng thực sự quốc tế của lối sống của những người Xô – Viết càng chứng minh cho sự tiêu vong hoàn toàn trên thực tế sự hận thù và bản vị dân tộc. Một trong những chỉ tiêu của quá trình quốc tế hóa lối sống Xô – Viết là phổ cập rộng rãi các tập thể lao động gồm nhiều dân tộc, tỷ lệ các trường hợp kết hôn hỗn hợp tăng lên.

Cái nói lên xu thế tiến tới sự thuần nhất xã hội ngày càng phát triển mạnh hơn là số các trường hợp kết hôn khác thành phần (heterogen), tức là số lượng trường hợp kết hôn không chỉ giữa những người khác nhau về trình độ học vấn, do đó cũng khác nhau xét theo địa vị nghề nghiệp. Đã làm rõ được một số tính quy luật xích lại gần nhau về xã hội – giai cấp trong giai đoạn hiện nay thông qua những mối liên hệ hôn nhân: trong khuôn khổ các quan hệ hôn nhân – gia đình, những đại biểu cho giai cấp công nhân xích lại gần nhau hơn (mức cao nhất của tính không thuần nhất), nhân viên phục vụ và cán bộ chuyên môn thì ở mức độ thấp hơn, trong môi trường các nông trang viên thì những mối liên hệ nội hôn nhân vẫn chiếm ưu thế. Những tài liệu của công trình nghiên cứu đã tiến hành cho ta căn cứ để rút ra kết luận rằng, ở Liên Xô, trong các gia đình khác biệt về thành phần đang diễn ra một sự cân bằng dần từng bước trình độ tri thức và chuyên sâu của vợ và chồng cũng như sự hình thành ở họ

những định hướng xã hội thống nhất, những nhu cầu và lợi ích thống nhất chung. Tạo điều kiện cho sự phổ biến của hôn nhân hỗn hợp về mặt xã hội là những biến đổi đang diễn ra trong cơ cấu xã hội của xã hội ta, từng bước làm cân bằng những điều kiện sống: sinh hoạt, văn hóa của giới trí thức, công nhân và nông dân.

Sự đa dạng của kiểu liên hiệp hôn nhân – gia đình khác thành phần và sự phát triển theo chiều sâu những mối liên hệ hỗn hợp về mặt xã hội chứng tỏ vai trò thích hợp lớn đáng kể của gia đình trong quá trình củng cố tính thuần nhất xã hội của xã hội Xô – Việt.

Lối sống Xô – Việt được đặc trưng bởi các quá trình tích hợp trong đời sống kinh tế và văn hóa xã hội của con người Xô – Việt. Một trong những nhân tố quan trọng nhất để tiếp tục củng cố hơn nữa những quá trình trên là sự phát triển về trình độ văn hóa của người lao động, mà trước hết là sự phát triển nhanh chóng chưa từng thấy về trình độ học vấn của nhân dân, yếu tố có ảnh hưởng to lớn tới tính chất của lao động và toàn bộ hoạt động sống của con người, tới lối sống xã hội chủ nghĩa của họ. Trình độ học vấn ngày càng cao hơn của người dân Xô – Việt là nét đặc điểm nổi bật bộ mặt tinh thần của họ, còn việc thường xuyên tiếp thu, vận dụng làm phong phú hơn, phát triển những tri thức thu nhận được là đặc điểm đặc trưng cho lối sống của họ. Trình độ học vấn của nhân dân được nâng lên đã tạo ra những tiền đề khách quan để phát triển và làm xích lại gần nhau hơn lối sống của các dân tộc, sắc tộc Liên bang Xô – Việt. Quốc tế hóa đời sống xã hội biểu hiện cả trong đời sống vật chất, cả đời sống tinh thần và tác động tới mọi mặt của lối sống.

Lĩnh vực bảo thủ nhất của lối sống – đó là sinh hoạt hàng ngày với tất cả mọi đặc điểm dân tộc của nó. Nếp sinh hoạt biến chuyển tương đối chậm, tuy nhiên không phải không thay đổi, không thể đứng yên trước những xu thế chung của quá trình quốc tế hóa. Một trong những hướng quốc tế hóa sinh hoạt là sự biến đổi tương quan các hình thức của gia đình và xã hội, trong đó việc thỏa mãn các nhu cầu sinh hoạt đạt được nhờ sự phân bố tương ứng vốn đầu tư, hệ thống giá ưu tiên đối với những mặt hàng trẻ em cũng như sự chuyển biến trong định hướng giá trị của nhân dân. Hiện nay, tại tất cả những khu vực tiến hành điều tra trong toàn quốc, mặc dù có những đặc thù dân tộc, cách tổ chức sinh hoạt tối ưu là kết hợp hình thức của xã hội và gia đình trong việc thỏa mãn các nhu cầu. Qua nghiên cứu đã ghi nhận sự sử dụng rộng rãi của nhân dân các cơ sở hạ tầng sinh hoạt xã hội và trình độ khá cao mức trang bị các phương tiện “cơ giới hóa nhỏ” cho môi trường sinh hoạt.

Quá trình quốc tế hóa đời sống xã hội đã làm các dân tộc và tộc người xích lại gần nhau hơn về lối sống, nhưng trong những điều kiện của chủ nghĩa xã hội, chưa thể san bằng được sự chênh lệch đó, chưa xóa bỏ được hoàn toàn những đặc điểm dân tộc.

Những nét đặc điểm cơ bản của lối sống xã hội chủ nghĩa đang giữ vai trò chủ đạo trong đời sống hàng ngày của nhân dân. Những quá trình khách quan đó biểu hiện qua hoạt động hàng ngày của người dân Xô – Việt, ở khắp các vùng, miền khác nhau trong cả nước đều có những đặc điểm đặc thù riêng khi biểu hiện. Khi khảo cứu những đặc điểm địa phương của lối sống, nảy sinh một trở ngại về mặt phương pháp luận liên quan tới hành vi ứng xử khác nhau của con người trong những hoàn cảnh

khác nhau của đời sống(9). Phân tích một cách toàn diện những điều kiện khách quan của hoạt động của con người trong sự thống nhất với các kế hoạch sống và những chính kiến của họ cho phép xác định những nét đặc điểm chung và những đặc điểm đặc thù của lối sống tùy theo vùng địa phương cư trú. Ở cấp độ phân tích lý luận- phương pháp luận, những mục tiêu và nhiệm vụ chung của việc hoàn thiện lối sống chủ nghĩa mang một tính chất cụ thể, bởi vì những đặc điểm khác biệt quan trọng được bộc lộ trong những điều kiện lao động, sinh hoạt, hoạt động văn hoá- xã hội. Những đặc điểm của lối sống biểu hiện đặc biệt rõ nét trong các truyền thống và tập quán: đó là những yếu tố điều chỉnh hành vi ứng xử trong các tình huống đời sống hằng ngày và được phản ánh trong việc nhấn mạnh ý nghĩa thời sự của các vấn đề công tác tư tưởng, giáo dục chính trị. Tính toàn diện, chính xác của các đánh giá đối với các quá trình kinh tế, xã hội tư tưởng diễn ra ở các địa phương chính là cơ sở để xác định mức độ tác động tới lối sống của các nhóm cư dân khác nhau của địa phương.